

ЕКСПЕРТИЗА В ГАЛУЗІ ПРАВА ЯК НОВА ФОРМА ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ЮРИДИЧНОГО ПСИХОЛОГА

LEGAL EXPERTISE AS A NEW FORM OF APPLICATION OF SPECIALIST KNOWLEDGE OF LEGAL PSYCHOLOGIST

Озерський І.В., д.ю.н., доцент,
академік Національної академії наук вищої освіти України,
професор кафедри цивільного та кримінального права і процесу
Черноморський національний університет імені Петра Могили

У статті розглядається процесуально-правовий статус експерта з питань права як учасника судового процесу відповідно до норм нового Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України й Кодексу адміністративного судочинства України. Автором констатується, що психологічне положення, відтворене у висновку експерта у галузі права, створене на основі принципів права для заповнення прогалини та вирішення конкретної судової справи, має винятково індивідуальний характер та не є підставою для вирішення аналогічних справ і за своєю суттю не стає правовою нормою, догмою, доктриною або судовим прецедентом.

Однак наголошується, що висновок, наданий юридичним психологом як експертом у галузі права, може бути зразком для вирішення однорідних справ та для виправлення й уніфікації юридичної практики і удосконалення правового регулювання. Стверджується, що юридичний психолог, використовуючи міждисциплінарний метод при здійсненні експертизи у галузі права у частині, скажімо, застосування за аналогією права принципу неприпустимості свавільного втручання у сферу особистого життя людини, зможе надати обґрунтований висновок щодо його психологічної природи (психологічна недоторканість, свобода, цілісність тощо).

У контексті представленої наукової праці надаються пропозиції стосовно формулювань запитань на розгляд (аналіз) юридичному психологу для проведення експертизи в галузі права та пропонується авторська редакція зразка нового бланка «Висновок експерта у галузі права», що стане прикладною процесуальною формою для експертів у галузі права. Підтримується висловлена в літературі наукова позиція щодо визначеності терміна «визнаний фахівець» у частині індексу цитування наукових робіт останнього у наукометричних закордонних виданнях. Також до цього положення автором додається наявність у фахівця почесного звання «заслужений юрист України», «видатний юрист України», «заслужений діяч науки і техніки», «академік Національної академії правових наук України», а також документального підтвердження закордонного наукового стажування, сертифікації, навчання чи практики.

Ключові слова: експерт у галузі права, судовий процес, цивільний процес, господарський процес, адміністративний процес, учасник судового засідання, юридичний психолог, правосвідомість.

The article deals with the procedural and legal status of a legal expert as a participant in a trial in accordance with the rules of the new civil procedural code of Ukraine, Commercial Procedure Code of Ukraine and Code of Administrative Justice of Ukraine. The author states, that the psychological position is reproduced in the opinion of an expert in the field of law, created on the basis of the principles of law to fill in the gaps and resolve a particular court case is purely individual in nature, it is not, however, a ground for settling similar cases, and by its very nature does not become a legal, doctrine, or judicial precedent.

Points out, however, that the conclusion given by a legal psychologist as an expert in the field of law can be a model for resolving homogeneous cases and for redressing and unifying legal practice and improving legal regulation. It is argued that a legal psychologist, using an interdisciplinary method in conducting an examination in the field of law in part, say the application by analogy of the principle of inadmissibility of arbitrary interference with the personal life of a person will be able to provide a reasoned conclusion about his psychological nature (psychological integrity freedom of integrity and the like).

In the context of the presented scientific work, suggestions are given regarding the formulation of questions for consideration by a legal psychologist for conducting expert examination in the field of law and the author's editorial of the sample of the new form is proposed "Expert opinion in the field of law", which will become an applicable procedural form for legal experts. The scientific position on the definiteness of the term is supported in the literature "recognized specialist" in part of the index of citation of scientific works of the latter in scientometric foreign editions. Also the author adds the presence of a specialist of honorary title "Merited Lawyer of Ukraine", "Honored Science and Technology Worker of Ukraine", "Full Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine", as well as documentary evidence of a foreign scientific internship, certification, training or practice.

Key words: law expert, court process, civil process, economic process, administrative process, participant in court process, juridical psychologist, legal consciousness.

Постановка проблеми. Як відомо, поява в юрисдикційному процесі експерта у галузі права, діяльність якого не врегульована Законом України «Про судову експертизу» (в редакції від 03.10.2017 р.), суперечить постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» (від 30.05.1997 р. № 8), нівелює розуміння ч. 2 ст. 102 ЦПК України, ч. 2 ст. 98 ГПК України та, як слушно зауважує М. Щербаковський, істотно підриває парадигми теорії та практики судової експертизології, згідно з якими експертом є обізнана особа, яка володіє спеціальними (не правовими) знаннями, залучається у процес для вирішення питань, що не входять до компетенції правозастосувача [1, с. 543]. Нагадуємо, що зміст слова «експерт» (від лат. "expertus" – досвідчений) у тлумачних словниках розкрито як фахівець, що проводить експертизу [2, с. 462]. У юридичних словниках термін «експерт» визначено через особу, що володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, якій слідчим органом, суддею чи судом доручено провести експертизу й за її результатами подати висновок [3, с. 132].

Проте законодавець відобразив такого учасника юрисдикційного процесу як експерта у галузі права, виокремивши його поза межами кримінальної юстиції (лише в цивільному, господарському та адміністративному судочинстві). Звісно, основне призначення такого експерта в судовому процесі обмежується лише наданням правової допомоги, що надається у формі письмового висновку в межах і способ, що визначений в ГПК, ЦПК та КАС України, у питаннях, вирішення яких потребує спеціальних знань у галузі міжнародного права та доктринального тлумачення норм права, а також практики його застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню правової природи інституту судових експертиз в юрисдикційному процесі України, зокрема і в частині застосування спеціальних психологічних знань, приділило свою увагу багато вчених та практиків, серед яких можна виокремити наукові праці Т. Авакяна, О. Бортман, О. Дунаса, Н. Зозул, Ю. Корольової, О. Колотової, В. Котюка, М. Костицького, О. Кармази, Д. Кушерця, І. Омельчука, О. Поліводського, О. Скакун, С. Шмаленя, М. Щербаковського, А. Штанько

та інших науковців у галузі права, філософії та психології. Попри велику кількість досліджень з проблем призначення, використання та проведення різних судових експертиз, поза увагою лишаються окремі питання щодо залучення до експертної діяльності специфічних фахівців у галузі права, наприклад, юридичних психологів.

Виклад основного матеріалу. Вимоги до висновків експерта та положення про їх оцінку містяться у ст.ст. 114, 115 ЦПК України, ст.ст. 108, 109 ГПК України, ст.ст. 112 та 113 КАС України. У згаданих статтях зазначено, що висновок експерта у галузі права не може містити оцінки доказів, суджень про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, про те, яке рішення має бути прийнято за результатами розгляду справи. Однак прямо і однозначно вказано, що такий висновок не є доказом, має допоміжний (консультативний) характер і не є обов'язковим для суду. У зазначених випадках суди відхилили надані сторонами висновки експертів у галузі права та не врахували їх під час винесення судового рішення. Так, суддями вживалися такі формулювання: «Суд вважає, що в даному випадку може самостійно встановити всі обставини у справі, надати належну правову оцінку правовідносинам сторін» (рішення № 72958947 у ЄДРСР); «Суд не приймає посилання позивача на висновок науково-правової експертизи, складений науковим співробітником <...>, оскільки він не є нормативно-правовим актом, за своєю природою має інформаційно-рекомендаційний та необов'язковий характер та складався за запитом представника позивача» (рішення № 71937133 у ЄДРСР); «Оцінюючи докази, які є в справі, а також достатність і взаємний зв'язок у їх сукупності, суд доходить висновку, що надані <...> звіт та висновок науково-правової експертизи не є доказами у справі, а мають суто допоміжний (консультативний) характер» (рішення № 72537731 у ЄДРСР); «Висновок експерта у галузі права не є доказом, має допоміжний (консультативний) характер і не є обов'язковим для суду, у зв'язку з чим відхиляється» (рішення № 73248727 у ЄДРСР) [4].

Така ситуація продиктована авторитетністю суддів (суду), які вважають, що вони і є тими самими експертами у галузі права, а інші лише їх підмінюють, створюючи правову колізію. З огляду на це варто погодитися з думкою О. Бортман, яка спростовує таку позицію суддів, зауважуючи, що суд може посылатися в рішенні на висновок експерта у галузі права як на джерело відомостей, які в ньому містяться, проте має зробити самостійні висновки щодо відповідних питань. Отже, принцип незалежності суду та його компетентності у правових питаннях не порушується включенням до складу кола учасників судового процесу експерта з питань права, оскільки всіх висновків щодо застосування норм права, в тому числі й тих, що стали предметом висновку експерта у галузі права, суд має дійти самостійно [5].

У ст. 10 ЦПК України, ст. 11 ГПК України та ст. 7 КАС України законодавцем виписано, що, якщо спірні відносини не врегульовані законом, суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права), керуючись при цьому положенням ст. 129 Конституції України (суддя, здійснюючи правосуддя, керується верховенством права). Зміст поняття «аналогія» розкрито в законодавстві України, зокрема в ст. 8 Цивільного кодексу України та ст. 10 Сімейного кодексу України. Зі змісту ст. 8 Цивільного кодексу випливає, що її [аналогії права] застосування необхідне, коли наявна неврегульованість (тобто прогалина правового регулювання) в конкретному випадку. Як слушно наголошує С.В. Шмаленя, застосування аналогії права є складним творчим процесом, заснованим не лише на логіці, але й на правосвідомості, який не можна уявити без суб'єктивного відношення як до права (масштабу), так і до обставин справи (предмета виміру). На думку автора, видається можливим та доцільним заповнення прогалин

на підставі аналогії права у галузях матеріального права, де така аналогія прямо не передбачена. Не суперечить вимогам права і використання його принципів для заповнення прогалин у процесуальних галузях права (цивільному, господарському, адміністративному). Наявність аналогії доводить, що є правомірним і підлягає захисту не тільки те, що передбачене у нормах права, але й те, що в них не передбачене, але перебуває у сфері правового регулювання [6, с. 16].

Складним для правозастосування також є питання розуміння принципів, їх змісту та співвідношення стосовно конкретної фабули справи, оскільки, скажімо, верховенство права означає перевагу принципів, доктрин та концепцій над писаним (формальним) правом. Про це йдеться у ч. 2 ст. 2 ГПК України, аналогічні положення містяться у ч. 2 ст. 2 ЦПК України та ч. 1 ст. 6 КАС України. Такий підхід, на думку О. Поліводського, означає, що аргументація судового рішення, особливо у справах з неоднозначним суперечливим законодавчим регулюванням, має містити не тільки посилання на статті нормативних актів, а й ширше обґрунтування і пояснення (доктринальне, академічне чи наукове тлумачення). Саме проблему тлумачення, як наголошує автор, має вирішувати експерт у галузі права під час розгляду конкретної справи [7].

Доречно нагадати, що можливість застосування доктринального тлумачення прямо передбачена ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН, відповідно до якої суд має використовувати загальні принципи права, а також судові рішення та доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів як допоміжний засіб для встановлення змісту правових норм. Так, якщо зважати на особливості особи експерта з питань права з урахуванням предмета експертизи, то, проаналізувавши перелік наукових спеціальностей, затверджений наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту (2011 р.) [8], за яким проводиться захист дисертацій, можна дійти висновку, що в юрисдикційному процесі (адміністративному, цивільному та господарському) в статусі експерта в галузі права може виступати юридичний психолог з науковим ступенем доктора (*кандидата, доктора філософії*) юридичних наук за спеціальністю 19.00.09 «Юридична психологія», що цілком узгоджується зі змістом ст. 74 ЦПК України, ст. 71 ГПК України та ст. 69 КАС України. У нормах цих статей закріплено вимоги, яким повинен відповідати експерт з питань права, а саме: мати науковий ступінь доктора філософії або кандидата наук чи доктора наук, який підтверджується відповідним дипломом, бути визнаним фахівцем у галузі права.

У юридичних літературних джерелах деякими вченими термін «визнаний фахівець» вважається оціночним, а для його розуміння потрібно керуватися кількістю наукових публікацій вченого [9, с. 33]. Також у цьому контексті варто підтримати наукову позицію М. Щербаковського, який додає, що більш точним показником визначеності терміна «визнаний фахівець» є індекс цитування наукових робіт останнього, наприклад, h-index, Index Copernicus Value та інші індекси [1, с. 544]. На нашу думку, до цього переліку ще варто додати наявність у фахівця почесного звання «заслужений юрист України», «видатний юрист України», «заслужений діяч науки і техніки», «академік Національної академії правових наук України», а також документальне підтвердження закордонного наукового стажування, сертифікації, навчання чи практики.

Саме такий підхід до застосування знань юридичного психолога (*як експерта у галузі права*) може знадобитися у питаннях, що стосуються використання аналогії права в конкретних складних правових ситуаціях (ст. 114 ЦПК України, ст. 112 КАС України, ст. 108 ГПК України), котрі виникають із загальних засад законодавства та мають юридико-психологічний зміст (*наприклад, неприпустимість свавільного втручання у сферу особистої життя людини з метою визначення поняття «дискримі-*

наційні дії» (рішення у базі ЄДРСР № 74414107, 74727731, 74754485, 74782677, 74938567, 74936511, 75024971, 75072331, 75023248, 74978993, 74727702, 74868804), справедливість, добросовісність та розумність тощо).

Крім того, за такої конструкції можна обійти правову колізію, що склалася в оновленому цивільному, господарському та кодексі адміністративного судочинства, де в ст. 102 ЦПК України, ст. 98 ГПК України вписано, що предметом висновку експерта не можуть бути питання права, адже у такому разі на розгляд експерта будуть поставлені правові питання, вирішення яких буде ґрунтуватися на психологічних теоріях, концепціях, доктринах, методах тощо. Інакше кажучи, питання права у висновку юридичного психолога як експерта у галузі права будуть опосередковані психологічно. Як слушно відзначила О.В. Колотова, дослідження основних прогалин у праві та шляхів їх подолання доцільно проводити на основі інтегративного праворозуміння, що включає теоретично та практично обґрунтовані положення психологічної концепції праворозуміння [10, с. 6]. Таку позицію авторка обґрунтовує тим, що правозастосовна практика при виявленні та подоланні прогалин у праві ґрунтується, окрім іншого, на психологічних здібностях самого суб'єкта правозастосування [10, с. 11].

У такому разі взаємовплив та інтеграція права і психології виявляються на рівні застосування суміжного психологічного знання в юридичній науці в чистому вигляді та на рівні використання в юридичній науці психологічного знання шляхом його трансформації [11, с. 23]. Це є очевидним з огляду на те, що суб'єкт правозастосування (суддя, прокурор, адвокат, експерт у галузі права) при виявленні прогалин у праві (в аналогії права) ґрунтується, окрім формально-юридичного, матеріального, на ідеологічному рівні розуміння права з позицій правосвідомості як складової частини науки юридичної психології. Як пише В.О. Котюк, правосвідомість особистості – це така форма відображення правових явищ, яка охоплює психічні, інтелектуальні, емоційні і вольові процеси та стани, знання чинного права і законодавства, правові вміння і навички, правове мислення, правові емоції і почуття, правові орієнтації, позиції, мотиви, правові переконання та установки, які синтезуються в прийнятих рішеннях і направлені на пізнання, спілкування і взаємодію в процесі правової діяльності й поведінки у сфері правовідносин [12, с. 35].

Варте уваги визначення правосвідомості, представлене А.О. Штанько. Відповідно цього визначення правосвідомість – це складна психолого-правова конструкція, яка відображає ставлення особи до права, до правових настанов [13, с. 149]. Розглядаючи правосвідомість як юридичну категорію, І.А. Омельчук сформулював її як духовну систему уявлень, ідей, поглядів, переконань, концепцій, теорій, почуттів, емоцій, настроїв, психологічних переживань тощо, які складаються з приводу правової дійсності та в ході її відображення, осмислення, пізнання, відчуття і перетворення» [14, с. 38]. О.Ф. Скакун розкриває поняття правосвідомості через систему почуттєвих і мисленневих образів комунікативно-вольової спрямованості, у яких відбувається безпосереднє і опосередковане сприйняття правової реальності – ставлення до чинного, минулого і бажаного права, до діяльності, пов'язаної з правом, до правових явищ та поведінки людей у сфері права [15, с. 96].

Як бачимо, у наведених визначеннях містяться доволі масштабний перелік суб'єктивних психологічних аспектів як складових параметрів права (почуття, настрої, пізнання, відчуття, емоції, мислення, комунікативно-вольова спрямованість, психологічні переживання, психічні, інтелектуальні процеси, ставлення особи до права тощо). Нами підтримується смілива наукова позиція Т.А. Авакяна стосовно розуміння та сприйняття психології як джерела права [16, с. 129]. Ю.В. Корольова висловила слушно, на наш погляд, думку, що на ідеологічному рівні джерелом

права є юридична психологія, оскільки складовою частиною останньої є якраз правосвідомість, яку більшість вчених співвідносить з джерелом права [17, с. 11, 12, 13]. Щодо цього варто згадати висловлену в юридичній літературі позицію О.І. Дунаса, який зазначив, що правосвідомість як система ідей, почуттів, емоцій, настроїв на рівні протоправа фіксує в собі весь соціально значимий спектр людських потреб, зведених у ранг інтересів, та є основним ідеологічним джерелом права [18, с. 7].

Означене вище цілком логічно підтверджується переліком наукових спеціальностей, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту [8], де юридична психологія віднесена до галузі юридичної науки, за якою присуджується науковий ступінь з юридичних наук, та має власний науковий шифр 19.00.06. Також варто навести такий нормативний документ, як «Паспорт спеціальностей», затверджений Президією ВАК України (2008 р.) [19], де в першому розділі юридична психологія представлена за формулою спеціальності як галузь юридичної науки, а її методологічною основою визначено системно-структурний аналіз юрисдикційної діяльності у взаємозв'язку зі структурою та змістом правових норм, що, на нашу думку, охоплює й питання виявлення та подолання прогалин у праві завдяки використанню положень психологічної теорії.

Як слушно зазначає С.В. Шмаленя, аналогія права є одним із способів заповнення прогалин та займає серед цих способів особливе місце, оскільки використовує для вирішення справи принципи права (загальні, міжгалузеві, галузеві, інститутів права), які виконують безпосередньо регулятивну функцію і є єдиною нормативно-правовою підставою правозастосовного рішення, у зв'язку з чим застосування аналогії права є складним творчим процесом [6, с. 111]. Ураховуючи наукову позицію О.В. Колотової [10, с. 10], ми стверджуємо, що юридичний психолог, використовуючи міждисциплінарний метод (*цей метод допомагає збагатити дослідження не лише виключно юридично-правовими положеннями, але й досягненнями науки психології (юридичної психології)*) при здійсненні експертизи у галузі права у частині, скажімо, застосування за аналогією права принципу неприпустимості свавільного втручання у сферу особистого життя людини, зможе надати обґрунтований висновок щодо психологічної природи (психологічна недоторканість тощо).

Вважаємо, що на розгляд (аналіз) юридичному психологу як експерту в галузі права варто надати деякі питання, а саме: чи були адекватними з психологічного погляду методи виховання неповнолітнього К. з боку його батька В.; чи є з психологічного погляду сюжет, продемонстрований на каналі «10+10», про особисте (приватне) життя гр. В. втручанням у його психологічну недоторканість; чи здійснювався психологічний вплив з боку гр. А. (батька) на укладення його донькою шлюбу з гр. Ю. з мотивів отримання вигоди; чи охоплює концепція приватного життя психологічну цілісність людини; чи включає право на повагу до приватного і сімейного життя такі абсолютні психологічні елементи, як психологічна цілісність, психологічна недоторканість особи, сексуальне життя; чи охоплює безпосередня особиста автономія емоційно-вольову сферу особистості.

Наразі юридичною (судовою) практикою не вироблено єдиного зразка бланка такого процесуального документа, як висновок експерта у галузі права (далі – Висновок), а тому використовуються дещо модифіковані самими експертами в галузі права стандартизовані бланки судових експертів, що грубо порушують цілісність, структурність, методичність, текстуальну логічність, нормативність та відповідність Висновку до правових приписів, визначених у процесуальному законодавстві. Отже, нами пропонується авторська редакція (І.В. Озерський) зразка нового бланка за назвою «Висновок експерта у галузі права» [20].

У згаданому Висновку передбачено ознайомлення експерта з правами, виписаними у ч. 3 ст. 73 ЦПК України, ч. 3 ст. 70 ГПК України та ч. 3 ст. 69 КАС України, а також з обов'язками, регламентованими ч. 2 ст. 73 ЦПК України, ч. 2 ст. 70 ГПК України та ч. 2 ст. 69 КАС України. Експерт в бланку Висновку повідомляє, що його попереджено про відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, передбачену для експерта у галузі права ч. 7 ст. 102 ЦПК України, ч. 7 ст. 98 ГПК України, ч. 7 ст. 101 КАС України, а також, що він ознайомлений з положеннями ч. 2 ст. 185-3 КУпАП, що передбачають санкції за злісне ухилення від явки до суду.

Такий Висновок має цілком узгоджуватися із застереженнями, передбаченими ч. 2 ст. 102 ЦПК України, ч. 2 ст. 98 ГПК України та ч. 2 ст. 101 КАС України, де зазначено, що предметом висновку експерта не можуть бути питання права, а також з положеннями ч. 2 ст. 114 ЦПК України, ч. 2 ст. 108 ГПК України та ст. 114 КАС України. Експерт у галузі права повинен вказати, якими саме мето-

диками чи технічними засобами, методами, доктринами, концепціями, юридичною практикою він оперував під час виконання експертного завдання (формування висновку).

Висновки. Ми вважаємо, що аналогія розширює сферу застосування відповідних нормативних приписів та принципів права, але вона у контексті Висновку щодо цього юридичного психолога як експерта в галузі права не створює самої норми права. Психологічне положення, створене на основі принципів права для заповнення прогалин та вирішення конкретної судової справи, відтворене у Висновку експерта у галузі права, має винятково індивідуальний характер, не володіє обов'язковою силою для інших однорідних випадків та не є і не може бути офіційною підставою для вирішення аналогічних справ, не стає правовою нормою, догмою, доктриною або судовим (адміністративним) прецедентом. Однак висновок, що надається юридичним психологом як експертом, може бути зразком для вирішення однорідних справ та для виправлення й уніфікації юридичної практики і удосконалення правового регулювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Щербаківський М.Г. Фахівець з питань права: експерт чи консультант? URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/9651/1/Актуал.%20пробл.%20кримін.%20та%20суд.%20експерт_p544-547.pdf. с. 543.
2. Словник української мови : в 11 т. Київ : Наукова думка, 1971. Т. 2. 1972. С. 462.
3. Популярна юридична енциклопедія / кол. авт.: В.К. Гіжевський, В.В. Головченко, В.С. Ковальський (кер.) та ін. Київ : Юриком Інтер, 2003.
4. Зозуля Н. Експерт з питань права у розгляді справ: аналіз судової практики. URL: https://protocol.ua/ru/ekspert_z_pitan_prava_u_rozglyadi_sprav_analiz_sudovoi_praktiki/.
5. Бортман О. Експерт у галузі права: суддя на фронті? *Юрист і Закон*. 2017 р. № 47, 14 грудня. URL: http://vkr.ua/ua/publications/articles/ekspert_u_galuzi_prava_suddya_na_frilansi/.
6. Шмаленя С.В. Особливості застосування аналогії права при вирішенні юридичних справ : дис... канд. юрид. наук : 12.00.01. Запоріжжя. 2008. 216 с.
7. Поліводський О. Експерт у галузі права: новела процесуального законодавства чи усталена практика, закріплена в законі? URL: https://zib.com.ua/ua/131753-chim_dopomozhe_ekspert_u_galuzi_prava_v_sudovomu_procesi.html.
8. Про затвердження Переліку наукових спеціальностей : Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту від 14.09.2011 р. № 1057. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1133-11t> (дата звернення: 12.04.2019).
9. Кармаза О., Кушерець Д. Експерт із питань права в судовому процесі: новели законодавства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10. С. 32–36.
10. Колотова О.В. Прогалини у праві та шляхи їх подолання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 19 с.
11. Костицький М.В. Трансформація назви науки, що забезпечує психологічну сторону юридичної діяльності. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2008. № 5. С. 23–29.
12. Котюк В.А. Поняття, структура та функції правових почуттів юриста. *Вісник Київського університету. Серія «Суспільно-політичні науки»*. 1991. № 3. С. 31–36.
13. Штанько А.О. Правосвідомість та її роль у формуванні правової поведінки. *Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки»*. 2009. Вип. 43. С. 144–152.
14. Омельчук І.А. Правосвідомість як юридична категорія. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 4. С. 33–39.
15. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник. 4-те вид., допов. і перероб. Київ : Алерта, 2013. 524 с.
16. Авакян Т.А. Верховенство права як основоположний принцип державної політики у сфері внутрішніх справ. *Юридичний часопис національної академії внутрішніх справ*. № 2 (10), 2015. С. 124–132.
17. Корольова Ю.В. Джерела права: багатоманітність наукового розуміння та єдність сутності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 31. Т. 1. С. 10–13.
18. Дунас О.І. З'ясування сутності джерел права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2013. № 6–3. Т. 1. С. 5–8.
19. Паспорти спеціальностей : Постанова Президії ВАК України від 08.10.2008 р. N 45-06/7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v456330-08> (дата звернення: 12.04.2019).
20. І.В. Озерський. Висновок експерта у галузі права : зразок нового бланка. URL: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2029%3A170419-21&catid=244%3A5-052019&Itemid=296&lang=ru.